

Paulina Michalska-Górecka

Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Co się stało z *konfesyjonistą*? Dzieje leksemu w polszczyźnie

Leksem *konfesyjonista* jest XVI-wiecznym neologizmem związanym z reformacją. Jego podstawę leksykalną stanowi rzeczownik *konfessyja* (z łac. *confessio* ‘przyznanie się, wyznanie’ [SWO 1980: 379]), należący do podstawowej terminologii związanej z tym nurtem. Obydwa wyrazy upowszechniły się w postaci spolszczonej, choć w zasobach współczesnej polszczyzny funkcjonuje już tylko rzeczownik *konfesja*. By odpowiedzieć na pytanie postawione w tytule niniejszego tekstu – Co się stało z *konfesyjonistą*? – należy najpierw zdefiniować leksem *konfessyja*, bez którego trudno byłoby zrozumieć specyfikę leksemu *konfesyjonista* w odniesieniu do rzeczywistości językowej XVI wieku. Można przyjąć, że nie byłoby *konfesyjonisty* bez *konfessyji*.

Wyraz *konfessyja* w piśmiennictwie XVI-wiecznym notowany jest w trzech znaczeniach. Według *Słownika polszczyzny XVI wieku* w znaczeniu 1. jest to ‘wyznanie wiary (najczęściej pisemne); z bliższym określeniem oznacza też wyznawaną wiarę; odnosi się przede wszystkim do protestanckiego wyznania wiary, opartego na *Confessio Augustana*, a ukształtowanego ostatecznie przez Melanchtona’ (92 poświadczenia); w 2. ‘wyznanie osobiste; tu tytuł autobiografii św. Augustyna: *Confessiones*’ (2); 3. znaczenie dotyczy procesu sądowego i rozumiane jest jako ‘zeznanie prawne’ (4)¹.

1 Dla porządku dodać należy, że w owym czasie funkcjonowało w polszczyźnie również mające ten sam źródłosłów słowo *confessor*, definiowane przez ten słownik jako 1. ‘wyznawca, chrześcijanin, który w czasach prześladowań Kościoła mężnie wyznawał wiarę przed sądem pogańskim, lecz nie zginął śmiercią męczeńską; także określenie świętego, który swoją moralną postawą dał świadectwo o mocy prawdziwej wiary’ (15); 2. ‘w Kościele katolickim funkcja duchownego: kaznodzieja lub spowiednik’ (1).

Konfessyji nie dokumentuje *Słownik staropolski*, ale trzeba zaznaczyć, że tylko znaczenie 1. notowane w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* – czyli ‘wyznanie wiary’ – jest znaczeniem nowym, XVI-wiecznym, ono też odznacza się najwyższą frekwencją – ponad 90 poświadczeń w stosunku do kilku w przypadku dwóch pozostałych znaczeń. Pozostałe znaczenia są w staropolszczyźnie powiązane z innym leksemem, staropolszczyzna bowiem łącińskie wieloznaczne *confessio* przyswoiła jako równie wieloznaczne *wyznanie*².

Izabela Winiarska-Górska stwierdza w odniesieniu do pierwszego znaczenia *konfessyji* notowanego w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, że „sens ‘księga wyznaniowa’ należy uznać za podstawowy i prymarny dla polszczyzny XVI wieku, z niego – na zasadzie metonimii – wykształciło się znaczenie ‘wiara’. Obydwa te znaczenia upowszechniły się mniej więcej w tym samym czasie” [Winiarska 2004: 187]. Wspomniane w definicji słownikowej *Confessio Augustana* to wyznanie wiary (wyjaśnienie sposobu rozumienia wiary chrześcijańskiej) książąt będących zwolennikami Marcina Lutra przedstawione w 28 artykułach na sejmie Rzeszy w Augsburgu 25 czerwca 1530 roku. Od toponimu wzięły nazwę: najpierw dokument i księga wyznaniowa, później również ten odłam reformacyjny – wyznanie ewangelicko-augsburskie [Wójcik 2012: 188]. Autorem *Confessio Augustana* był Filip Melanchton, wówczas najbliższy współpracownik przywódcy ruchu. Mimo że księga była wyrazem tendencji ugodowych w obozie zwolenników Lutra, została odrzucona zarówno przez teologów katolickich, jak i przez samego Lutra (dla którego okazała się zbyt ugodowa, choć najpierw udzielił Melanchtonowi poparcia) [Wójcik 2012: 188–189]. Jej tekst był później kilkakrotnie zmieniany, co jest istotne w kontekście jej polskich tłumaczeń – nie zawsze wiadomo bowiem, która wersja była podstawą tłumaczenia [Lehmann 1937: 50].

Nie tylko treść dokumentu szybko dociera do Polski, ale też dokument zaczyna obowiązywać:

2 W staropolskim piśmiennictwie polsko-łacińskim leksem *confessio* odnotowano w następujących znaczeniach: I. ‘Wyznanie czegoś, zeznanie, oświadczenie, przyznanie’; II. 1. ‘wyznanie grzechów, spowiedź, treść spowiedzi’, 2. ‘wyznanie wiary, wyznanie, że się jest chrześcijaninem’, a. ‘męczeństwo’, b. ‘wiara’, 3. ‘obrządek łąciński’, 4. ‘zakon’ [SŁŚ, t. 2: 923], w piśmiennictwie polskim tego czasu oddano go jako *wyznanie*: 1. ‘powiedzenie, oświadczenie, professio, confessio’; 2. ‘głoszenie chwały, wysławianie, laudatio, laus, veneratio’; 3. ‘zeznanie, świadectwo w toczącym się procesie, confessio, testimonium coram iudice prolatum’; 4. ‘przyznanie się przed sądem (do winy, występkę itp.), actus se coram iudice sontem declarandi’; 5. ‘wiara, przekonania, fides, fidelitas’; 6. ‘poznanie, wiedza, cognitio, agnitio’ [SSp., t. 10, 1993: 593–594]; zob. też I.M. Winiarska, *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej* [Winiarska 2004: 187].

Już Karol V po sejmie w Augsburgu w 1530 r. przesyła królowi Zygmuntowi I. Konfesję Augsburską, a kopia jej znalazła się w rękach wielu panów polskich [...]. Z punktu widzenia historycznego naogół nie ulega wątpliwości, że Konfesja Augsburska niepodzielnie panowała w Prusach Książęcych od zwycięstwa idei reformacji tamże [...], w Wielkopolsce zaś zachowała stanowisko dominujące do czasów skonsolidowania się jednoty brackiej [...]. [Lehmann 1937: 38]

Polskie tłumaczenie Augustany pojawia się dopiero 30 lat po powstaniu dokumentu. W roku 1561 ukazują się od razu dwa przekłady: w Królewcu autorstwa Jana Radomskiego pt. *Confessio Augustana, to iest Wyznanie wiary niektórych kxiążąt y miast niemieckich, podane cesarzowi Carolusowi V na seymie augsburskiem roku M.D.XXX* [...] *Przełożono w ięzyk polski przez Jana Radomskiego*, w Lipsku autorstwa Marcina Kwiatkowskiego pt. *Confesio Avgvstanae fidei, to iest wyznanie wiarei krzescianskiej niektorych kurfursstow, kxiążąt, hrabiow, wolnych miast, y rozmaitych uczonych ludzi w Słowie Bożym* [...] *z lacinskiego języka na polski przez Marcina Kwiatkowskiego przełożone*. Trzeci raz przekłada Augustanę Erazm Gliczner u schyłku tego stulecia – w roku 1594.

W międzyczasie powstają konfesje, czyli księgi wyznaniowe, helweckie (w 1536 i 1566, druga konfesja helwecka stała się dogmatyczną podstawą ewangelików reformowanych) oraz polskie, a wśród nich najważniejsza, tzw. *Konfesja sandomierska*, czyli *Konfesyja, albo Wyznanie Wiary Powszechnej Kościołów Chrześcijańskich Polskich...*, którą zatwierdzono wiosną 1570 roku w Sandomierzu na synodzie przedstawiciele trzech ewangelickich wyznań: augsburskiego, reformowanego oraz braci czeskich. Jej podstawą stał się polski przekład *Konfesji helweckiej* Henryka Bullingera z 1566 roku autorstwa Krzysztofa Trecego [wstęp, *Konfesja sandomierska* 1995: VII]. W późniejszych czasach *Konfesję sandomierską* wydawano jeszcze kilkakrotnie. Na synodzie w Sandomierzu podpisano również tzw. ugodę sandomierską, będącą porozumieniem pomiędzy reprezentowanymi denominacjami [Lehmann 1937: 340]. Nie jest *Konfesja sandomierska* też pierwszym tego typu polskim dokumentem, w XVI wieku napisano ich przynajmniej kilka, oprócz społecznych także prywatne. Do najstarszych zalicza się dwie konfesje prywatne – Jana Seklucjana z roku 1544 i Stanisława Lutomirskiego z roku 1554 [Lehmann 1937: 38].

Katolicką repliką (i komentarzem zarazem) na dokument *Konfesji sandomierskiej* było *Iudicium³ Albo Rozsądek niektórych Kátholikow o Co[n]fesyjey*

3 Wujek *iudicium* tłumaczy w tytule jako ‘rozsądek’; w polszczyźnie XVI wieku leksem funkcjonował m.in. w znaczeniu ‘opinia, pogląd, zdanie, przekonanie; rozeznanie, rozum’ [zob. SiXVI].

Sędomierskiej roku 1570 wydanej. W którym się fałsze y błędy tey to Confessiey poproftu pokážuią / á prawdá iednego Powfzechnego Kościoła Rzymfkiego fámá się broni autorstwa Jakuba Wujka, który nie był jeszcze wówczas uznany jezuitką kaznodzieją i szermierzem kontrreformacji. Utwór został właściwie zamówiony przez reakcję katolicką, gdy nie udało się podjąć polemiki na uniwersytecie krakowskim [Lehmann 1937: 330]. Wydrukowano go jeszcze w tym samym roku w krakowskiej oficynie Mikołaja Szarfenbergera.

Pisarz posłużył się popularną w ówczesnych polemikach religijnych formą dialogu, rozmówcami są u niego *konfesyjonista*, którego wypowiedzi stanowią poszczególne fragmenty *Konfesji sandomierskiej*, i *katolik*, w którego wypowiedzi wkłada autor swój komentarz do treści dokumentu. To z tego utworu, z wypowiedzi katolika, pochodzą niemal wszystkie poświadczenia leksemu *konfesyjonista* w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (ponad 900 z 954), notowanego w znaczeniu ‘wyznawca wiary ewangelicko-augsburskiej lub którejś z jej odmian, protestant’. Nazwę tę w wąskim znaczeniu można odnieść do zwolenników nauki Lutra jako przedstawicieli późniejszego odłamu ewangelicko-augsburskiego, w szerszym – do zwolenników wszelkich doktryn wyrosłych na jej gruncie, zatem w tym znaczeniu *konfesyjonista* odnosi się do zwolenników reformacji w ogóle.

Wysoka frekwencja wyrazu we wspomnianym słowniku nie świadczy zatem o jego zdomowieniu się w polszczyźnie tego okresu, lecz wynika z przyjętej przez Wujka konwencji gatunkowej i dotyczy jednego tekstu. Ponadto autor powtarza leksem na marginesie jako podsumowanie czy też zasygnalizowanie swojej myśli z tekstu głównego, a także w powielającym marginesy rejestrze.

Wujek analizowanej nazwy używa w obydwu wskazanych znaczeniach: wąskim, odróżniając *konfesyjonistów*, czyli zwolenników Lutra, od *helwetów* – zwolenników Zwingliego i Kalwina, np.

Cathol. Wfżák **C[on]fessjionifte** potomkowie są Luterowi / iáko Helwetowie Zwingliufzowi y Kálwinowi [...] [Wujek 1570: 57–58],

i w szerokim, gdyż jako uczestnik dialogu *konfesyjonista* to zwolennik *Konfesji sandomierskiej*, czyli zwolennik reformacji w ogóle, np.

Confefs. Wedle podánia Apofstóljkiego y fтарыч Doktorow.

Cathol. Iefli to ták jeft / pokaże się ná fwych mieścách: a wfżák podánie Apofstóljkie y fтарыч Doktorow nízey odrzucaćie. [Wujek 1570: 38]

W tym znaczeniu autor używa też leksemu *konfesyjonista* na marginesach i w powtarzającym je rejestrze, m.in.: *Confessioniste z Troybożány Papierzá Antychriftem zowá* (s. 569); *Confessioniste Turkom podobni* (s. 570); *Confessioniste z Eunomiany y z Cerdoniany trzymáią* (s. 573). W utworze częste są połączenia typu *konfesyjonista* plus przymiotnik odmiejscowy, np. *Cõfessioniste Augspurfcy* (s. 141), *Cõfessionistow Sędomirfskich* (s. 60).

W wypowiedzi *konfesyjonisty*, *de facto* zatem w tekście *Konfesji sandomierskiej*, leksem *konfesyjonista* pojawia się tylko raz jako odniesienie do poczynań katolików, być może jest to dowód na to, że zwolennicy reformacji wiedzieli, że są tak przez katolików nazywani:

Confefs. Potym ięli záś zádáwác nam / ktorzy przy iedney áfzczyrey prawdzie ftoimy / iákobyfmy miedzy Jobá byli niezgodni. [...] Miedzy ktorymi ieden Kátholik o tych niezgodách wydał Książki / y Wáfzey Kr. M. ie przypisał / gdzie okázuie dofyć niezbożnie wrzeczy niezgody Luterá z Zwinglifzem. [...] **Confeffioniftow** z Helwetámi / gdzie też y Wáldenfes przypomina. [Wujek 1570: 56–57]

Słownik notuje także zaledwie jednokrotne poświadczenie *konfesyjonisty* w anonimowym liście dołączonym do *Przestrogi Pastyrskiej do Miasta Warszawskiego...* Stanisława Reszki, wytłoczonej kilkanaście lat później, w roku 1585, w poznańskiej drukarni Jana Wolraba. Autor umieszcza analizowany leksem w szeregu nazw wyznawców rozmaitych odłamów reformacyjnych, nazywając ich „szatańskimi bałwanami”. Podobnie jak w Wujkowym *Iudicium* w tym utworze również *konfesyjonista* jest synonimem zwolennika reformacji:

Te tedy Páwła ś. przestrogí iz y w tym teráznieyszym zamiejszáníu Rzymiánie [...] przeftzegáli / chroniac fię tych ktorzy niesnájki y zgorżenia w wierze Chrześcijáńkiewy czynią / iacy są Lutheranowie / Kálwinijanowie / Nowochrzeżęncy / Trydeiftowie / y **Confefsyoniftowie** / y inższych Báłwanow fztátáńskich nie máło / ktorzy nie Bogu / ále fwwemu brzychowi fłużác niewinne fercá zawodzą / fłużnie máią być y ná niebie y ná ziemi wyfławiáni [...]. [*Lift do iednego zacnego Senatorá Polfkiego...* 1585: 178]

Patrząc na znaczenie leksemu *konfesyjonista* przez pryzmat wydarzeń historycznych, nie zaś samego tekstu, problem wydaje się bardziej złożony. *Konfesyjonista* to zwolennik *Konfesji sandomierskiej* rozumianej jako dokument będący wykładnią nowej doktryny religijnej, ale dokument ten był postrzegany albo jako dotyczący wszystkich protestantów (wyłączając arian),

albo tylko kalwinistów [Lehmann 1937: 340]. Warto też dodać, że według historyka Janusza Tazbira propaganda katolicka wszystkie liczne odłamy reformacyjne wywodziła od Lutra jako prekursora nurtu [Tazbir 1959: 73].

Z Wujkowego *Iudicium* pochodzi też większość słownikowych poświadczeń rzeczownika *konfesyjja*, notowanego zarówno w wypowiedziach *katolika* (55 razy), czyli pochodzących od pisarza, jak i w wypowiedziach *konfesyjonisty* (14 razy), będących cytatami zaczerpniętymi z dokumentu. Użyto go zarówno w znaczeniu ‘księgi wyznaniowej’, jak i ‘wiary’.

Obrony doktryny wyłożonej w *Konfesji sandomierskiej* z punktu widzenia protestanckiego podjął się Jakub Niemojewski, wybitny polemista kalwiński. Dwa lata po wydaniu katolickiej odpowiedzi Wujka w krakowskiej oficynie Macieja Wirzbięty wytłoczono *Apologię Tho iest Dowody y obrona Confesyey Kosciolow Polskich w Wyrze prawdziwey powszechney od ludzi Krześciańskich w Polsce wydana. Przeciwno niesprawiedliwemu Rozsądkowi y Szacunku niewiedzieć ktorych Katholików*. Niemojewski również zastosował formę dialogu, rozmówcami są jednak u niego *katolik* i *chrześcijanin* (*krześcianin*), nie zaś *konfesyjonista* [Lehmann 1937: 336]. Można z tego wnioskować o pejoratywnym wydźwięku nazwy *konfesyjonista* i przez to używania go tylko przez obóz przeciwny, katolicki. Być może Niemojewski posłużył się nazwą *chrześcijanin*, gdyż tak nazywają siebie zwolennicy reformacji w dokumencie *Konfesji sandomierskiej* [np. *Konfesja sandomierska* 1995: 53].

W katolickiej ocenie *Konfesji sandomierskiej* Wujek posłużył się wyrazem *konfesyjonista*, nie jest on jednak twórcą tego neologizmu⁴. Jego ekstensja tekstowa również jest szersza, niżby wskazywał to *Słownik polszczyzny XVI wieku*, dokumentujący przykłady pochodzące tylko z trzech wspomnianych tekstów (przede wszystkim z *Iudicium* jako tekstu autorskiego Wujka, poza tym także z *Iudicium* wykorzystującego tekst *Konfesji sandomierskiej*, oraz w liście z *Przestrogi pastyrskiej...*). *Konfesyjonista* poświadczony jest już przynajmniej kilka lat wcześniej – w utworze *Rodzay álbo potomstwo Marćina Luterá / piątego Ewángelify y Oycá* z roku 1561, roku, kiedy to ukazują się polskie tłumaczenia Augustany. Anonimowy autor posłużył się nim kilkanaście razy, jego znaczenie tłumaczył następująco:

Abowiem iáko rychło Marćin Luter náukę fwą rozszyć poczał / wnet z niey troiáka fektá fye vrodziłá: Pierwsza **Confesjioniftow** / to iejt wyznawcow wiary Augfzpurfkiey; wtora Sákrámētarzow; trzećia Nowokrzeńców [Rodzay álbo potomstwo Marćina Luterá 1561: 8–9],

4 Taką hipotezę postawiła Izabela Winiarska [2004: 188].

Trzeci duch nieczysty / Philippus Melanchton / Syn Luterów a oćiec **Confesioniftow** / to iest / wyznawcow wiary Aug[uzpur]skiej / którą nąpisał Roku 1530. [*Rodzay álbo potomstwo Marćina Luterá* 1561: 28]

Zarówno przytoczone definicje *konfesyjonisty*, jak i charakter całego utworu *Rodzay álbo potomstwo Marćina Luterá...*, będącego przede wszystkim opisem poszczególnych kierunków reformacyjnych, wskazują na negatywny stosunek anonimowego autora do reformacji.

Analizowanym leksemem posłużono się również w anonimowym tekście o konfederacji warszawskiej, prawdopodobnie zatem z roku 1573, którego autorstwo przypisuje się polemiście religijnemu i politycznemu, arcybiskupowi lwowskiemu Janowi Dymitrowi Solikowskiemu [*Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia* 1906: 204–208]:

Już tedy nie wiem, co w tym, jedno to podobno, że się papisty obawiacie. Na co ja powiadam, żeby radniej papista, gdyż jeden jest, was, tak wielu, obawiac się miał; boście są Luteran, **Konfesyjonista**, Kalwinista, albo Bezista, Anabaptysta, Trydeista, Bideista, Monodeista, Alcoranista, Ateista, Nihilista i nie wiem, kto dalej – dziesięć na jednego. [*Konfederacya Warszawska, w: Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia* 1906: 558]

Przytoczone przykłady pokazują, że o ile wyraz *konfesyja* w znaczeniu księgi wyznaniowej był w XVI wieku potrzebny protestantom, o tyle derywowany od niego *konfesyjonista* był wykorzystywany nie przez tego, kto pisze konfesję, lecz przez jej przeciwnika. Można sądzić, że *konfesyjonista* to w odczuciu katolików nazwa pejoratywna odnosząca się do zwolennika reformacji jako zwolennika konkretnej konfesji społecznej, czyli księgi wyznaniowej, np. augsburskiej, sandomierskiej, helweckiej itp., bądź konfesji rozumianej jako wyznanie. Wydaje się, że brak w piśmiennictwie tego okresu żeńskiego odpowiednika słowotwórczego analizowanego wyrazu potwierdza jego ograniczone frekwencyjne i kontekstowo użycie, a także zjawisko szersze – słabą tendencję do tworzenia oddzielnych nazw dotyczących kobiet. Wśród około 300 męskich nazw wyznawców udokumentowanych w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* tylko 8 odnosi się do kobiet. Za ewentualny żeński odpowiednik semantyczny *konfesyjonisty* można by uznać odnotowany zaledwie jednokrotnie leksem *ewanjeliczka* (w Nowym Testamencie Wujka z roku 1593).

Na podstawie materiałów uwzględnionych w słownikach rejestrujących dawne słownictwo języka polskiego można wysnuć przypuszczenie, że wyraz *konfesyjonista* pojawia się w XVI stuleciu i poza to stulecie nie wychodzi.

Konfesyjonisty i *konfesyji* brak w leksykonach powstałych w dobie średniopolskiej: Jana Mączyńskiego, Grzegorza Knapiusza i Michała Abrahama Trotza. *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* wprowadzie odnotowuje rzeczownik *konfesyja*, jednak artykuł hasłowy dotyczący tego leksemu wciąż pozostaje w formie szczątkowej. Więcej informacji dostarcza kartoteka słownika, uwzględniająca leksem kilkanaście razy, także w połączeniach typu *konfesja ewangelicka*, *konfesja helwecka*, na podstawie przytoczonych w kartotece cytatów można domniemywać, że używano jej zarówno w znaczeniu ‘księga wyznaniowa’, jak i w znaczeniu ‘wiara’. Na podstawie oglądu literatury polemicznej doby średniopolskiej udało się jednakże zlokalizować jeszcze jedno poświadczenie leksemu *konfesyjonista*, w dodatku poświadczenie XVII-wieczne. Maciej Kopecki posłużył się nim w utworze *Droga krotka y prawdziwa, do pokazania błędów Heretyckich...*:

Ozyándrá / **Confesjoniſte** / Auguſtání názwáli Heretykiem / Antychryſtem / Zydem / czarnym dyablem / Smokiem [...]. [Kopecki 1609: 10]

Obydwa leksemy notuje w swym słowniku Samuel Bogumił Linde. *Konfesyę* definiuje jako ‘wyznanie religijne, wiara’ i opatruje przykładem XVIII-wiecznym⁵. *Konfesyjonistę* zaś objaśnia równie zwięźle jako ‘do konfesyji należący’ i ilustruje przykładem XVI-wiecznym zaczerpniętym z postylli większej Wujka z 1584 roku⁶. Jak wiadomo definicje tworzone przez Lindego mogły być dość rozbudowane, co pokazuje m.in. przykład hasła *protestant* – także będącego XVI-wiecznym neologizmem, w którym słownikarz odwołał się do historycznych wydarzeń towarzyszących jego powstaniu [Linde 1811, t. 2, cz. 2: 1051]. Przy hasle *konfesyjonista* Linde odsyła do pojęcia bliskoznacznego w postaci leksemu *dyssydent*, nierejestrowanego w piśmiennictwie XVI wieku, uwzględnia też jego żeński odpowiednik *dyssydentka*, co odzwierciedla ogólniejszą tendencję do tworzenia w tym czasie nazw wyznawców odnoszących się do kobiet⁷. Jako niemiecki odpowiednik *konfesyjonisty* Linde podaje wyraz *ein Confessionsverwandter*, który można przełożyć jako ‘krewny w kon-

5 „Wiara dyssydent[ka] nie sekta, nie herezyą, ale wiarą, religią, czyli konfesyą odtąd nazwaną bydź ma”, *Volumina legum* 7, s. 574 [Linde 1808, t. 1, cz. 2: 1067].

6 „Już większa część tych konfesyjonistów dzisiejszych, nie wierzą, żeby co było w tym sakramencie, iedno profy chleb a wino”, s. 233 [Linde 1808, t. 1, cz. 2: 1067].

7 „Nazwisko dysydentów dawniéy wszystkim w religii różniącym się (roznowiercom) wspólne, od czasu Zygm. III. oznaczać poczęło samych Luteranów, Kalwinistów i Greków Nieunitów”, W. Skrzetuski, *Prawo polityczne*, t. 2, Warszawa 1784, s. 49 [Linde 1807, t. 1, cz. 1: 577].

fesji’, nie jest to jednak ścisły odpowiednik ani semantyczny, ani słowotwórczy. Na podstawie leksykonu nie można rozstrzygnąć, czy słownikarz wyraz ten zaczerpnął z zasobu leksykalnego niemczyzny swoich czasów czy czasów reformacji. Rzeczowniki *konfessyja* i *konfesyjonista* umieścił pod hasłem *konfessaty* (lm.) rozumianym jako ‘sposób prawny dochodzenia uczynku kryminalnego z własnego winowaycy wyznania’. Pokazuje w ten sposób, że jedno z XVI-wiecznych znaczeń rzeczownika *konfessyja* – rozumianego jako ‘zeznanie prawne’ – oddziela się na tyle, że staje się z czasem odrębnym leksemem, którym był w łacinie. Na podstawie materiału źródłowego zawartego w *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* i jego kartoteki można wywnioskować, że stało się to co najmniej w połowie wieku XVII.

XX-wieczne rozumienie rzeczownika *konfesja* odnosi się do drugiego, religijnego znaczenia łacińskiej podstawy⁸. *Słownik warszawski* notuje go jako 1. ‘wyznanie wiary, wyznanie religijne, wiara’, np. *konfesja dysydencka*, oraz 2. ‘wyznanie grzechów na spowiedzi’, wywodząc „od. łac. *confessio* dosł. wyznanie”, drugie znaczenie opatrzone w nim kwalifikatorem oznaczającym wyraz mało używany [SłWar, t. 2: 436]. W leksykonie tym *konfesjonistę* odnotowano w znaczeniu ‘należący do konfesji, dysydent’, wyraz wywiedziono od „Śr. Łć. *confessionista* dosł. zwolennik Melanchtona”. W definicji zastanawiają obydwie jej części: odwołanie do Melanchtona zdaje się wskazywać na odnośzenie tego leksemu do okresu reformacji, nie zaś do czasów współczesnych jego twórcom, byłaby to zatem definicja mniej aktualna niż definicja Lindego (ale już przymiotnik *konfesyjny* zdefiniowano zgodnie z duchem czasu jako ‘wyznaniowy, oparty na różnicy wyznań religijnych’); poza tym leksem wywiedziono od łacińskiego *confessionisty*, którego nie notują jednak słowniki rejestrujące łacińską leksykę.

Kilka dekad późniejszy słownik Witolda Doroszewskiego uwzględnia już tylko *konfesję*: w znaczeniu 1. z kwalifikatorem *kult.* jako ‘grób świętego połączony z ołtarzem’ [zob. Migdał 2018], w znaczeniu 2. z kwalifikatorem *przestarz.* jako ‘wyznawana religia; wyznanie’⁹.

Historia leksemu *konfesyjonista* pokazuje, że jest to neologizm, który funkcjonował w piśmiennictwie XVI wieku w związku z dokumentami/księgami wyznaniowymi, jakimi były protestanckie konfesje. Formalnie i znaczeniowo nawiązuje zarówno do *Confessio Augustana*, także jej polskich tłumaczeń, oraz do *Konfesji sandomierskiej*, jak i do *konfessyji* jako swego rodzaju

8 Por. przypis 2.

9 „Po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej wyznawcy konfesji reformowanej wystawili w Warszawie zbór”, W. Smoleński, *Mieszczanństwo warszawskie w końcu XVIII wieku*, Warszawa 1917 [SłDor, t. 3: 911].

gatunku. Już w XVI wieku *konfessyja* staje się synonimem wiary. W czasach reformacji i kontrreformacji wyraz był potrzebny protestantom, derywowanego od niego *konfessyjonistę* zaś utworzyli na swoje potrzeby katolicy. Miał on wydźwięk obraźliwy i odnosił się do zwolennika konfesji jako zwolennika reformacji. Na podstawie *Konfesji sandomierskiej* cytowanej przez Wujka w *Iudicium* można domniemywać, że protestanci wiedzieli, że są w ten sposób przez katolików nazywani. Leksem zaistniał dzięki *Iudicium* Jakuba Wujka, choć mimo znacznej frekwencji nie można mówić o jego upowszechnieniu się w polszczyźnie tego okresu, gdyż dotyczy ona tylko tego jednego tekstu. Wiadomo, że to prawdopodobnie nie Wujek utworzył wyraz i że na pewno jest on starszy niż Wujkowe *Iudicium*¹⁰ opublikowane w roku 1570 jako katolicka odpowiedź na *Konfesję sandomierską*. Być może najstarsze jego poświadczenie pochodzi z anonimowego tekstu z roku 1561 – roku, w którym ogłoszono dwa polskie przekłady Augustany. Zapotrzebowanie na rzeczownik *konfessyjonista* najprawdopodobniej nie wyszło poza wiek XVI bądź przełom wieków, jego notacje pochodzą tylko z lat 60., 70. i 80. tego stulecia, natomiast ogląd średniopolskiej literatury polemicznej przyniósł przykład z początków stulecia kolejnego. Spośród leksykonów języka polskiego dokumentujących leksykę średnio- i nowopolską *konfessyjonistę* odnotowuje Linde i tzw. *Słownik warszawski*, w obydwu jednak ma on odniesienie XVI-wieczne. Polskim odpowiednikiem *konfesji* jest wyraz *wyznanie*, od niego utworzono *wyznawcę* – obydwa notowane już w staropolszczyźnie, nie jest jednak *wyznawca* semantycznym odpowiednikiem *konfessyjonisty*.

Bibliografia

Teksty źródłowe

Konfederacja Warszawska, w: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, wyd. Jan Czubek, Kraków 1906.

Kopecki Maciej, *Droga krotka y prawdziwa, do pokazania błędow Heretyckich...*, drukarnia wdowy Jakuba Sibeneychera, Kraków 1609; online: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=51839> [dostęp: 4 stycznia 2019].

¹⁰ Więcej na temat nazw wyznawców religii i sekt używanych przez Wujka w *Iudicium* zob. Michalska-Górecka 2017.

- Lift do iednego zacnego Senatorá Poljkiego / pijány z Rzymu / o Iubileufzu przeżłym / ábo o Miłościwym Lećie / i o nabożeńftwie ofobnym czaŃu onego Ńprawowánym*, w: Stanisław Reszka, *Przestroga pastyrska do Miasta Warszawskiego*, Poznań 1585, drukarnia Jana Wolraba; online: Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=62764> [dostęp: 14 października 2017].
- Rodzay álbo potomŃtvo Marćina Luterá / piątego Ewángelifty y Oycá*, [Kraków] 1561, drukarnia [Łazarza Andrysowica]; online: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3171> [dostęp: 10 października 2017].
- Wujek Jakub, *Iudicium Albo Rozsądek niektorych Katholikow o Co[n]fesiesy Sędomiarskiey roku 1570 wydaney*, Kraków 1570, drukarnia Mikołaja Szarfenbergera; online: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=5592> [dostęp: 25 września 2017].

Słowniki

- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. Włodzimierz Gruszczyński, http://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=2905&forma=KONFESYJA#2922 [dostęp: 14 października 2017].
- Linde Samuel Bogumił (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, t. 1–4, Drukarnia XX. Piiarów, Warszawa.
- Mały słownik łacińsko-polski*, red. Józef Korpanty, wyd. 12, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2001.
- Słownik języka polskiego*, red. Aleksander Zdanowicz i in., wyd. Maurycy Orgelbrand, Wilno 1861; online: edycja elektroniczna *Słownika wileńskiego*, <https://eswil.ijp.pan.pl/index.php> [dostęp: 14 października 2017].
- SI*D*or – *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, t. 1–4, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1958–1962; t. 5–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963–1969.
- SI*W*ar – *Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Antoni Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- SLŚ – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. Marian Plezia, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1959–1967.
- SIXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. Maria Renata Mayenowa i in., t. 1–36, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1966–2012.
- SS*t*p. – *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. 1–11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1953–2002.
- SWO – *Słownik wyrazów obcych PWN*, red. Jan Tokarski, wyd. 24, PWN, Warszawa 1980.

Literatura

- Augustyniak Urszula (1994), *Konfesja sandomierska. Wstęp historyczny*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Halecki Oskar (1915), *Zgoda sandomierska 1570 r.: jej geneza i znaczenie w dziejach reformacji polskiej za Zygmunta Augusta*, [s.n.], Kraków.
- Hawrysz Magdalena (2012), *Polemiczna twórczość Marcina Czechowica w perspektywie genologii lingwistycznej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Konfesja sandomierska* (1995), oprac. Krystyna Długosz-Kurczabowa, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Kościelny Piotr (2017), *Dzieje reformacji w Polsce*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Lehmann Jerzy (1937), *Konfesja Sandomierska na tle innych konfesji w Polsce XVI wieku*, Warszawa.
- Leszczyński Rafał (1994), *Confession of Sandomir a history of the text*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Michalska-Górecka Paulina (2017), *Nazwy innowierców w „Iudicium” (1570) Jakuba Wujka na tle zróżnicowania religijnego XVI-wiecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 17, s. 135–150.
- Migdał Jolanta (2018), *Słownictwo funeralne w polskiej leksykografii – nazwy miejsc pochowania zmarłych lub ich prochów we współczesnych słownikach języka polskiego*, w: *Dialog z tradycją*, t. 7. *Dawna i współczesna kultura funeralna*, red. Iwona Steczko, Renata Dźwigoł, Collegium Columbinum, Kraków, s. 83–92.
- Nowak Zbigniew (1979), *Pierwsze polskie informatory wyznaniowe na tle piśmiennictwa antyreformacyjnego z XVI wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia polska”, s. 33–49.
- Sobczykowa Joanna (2001), *Myśl o języku w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tazbir Janusz (1959), „*Studzy diabła i Turka” (polemika z protestantami)*, w: idem, *Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Winiarska Izabela Maria (2004), *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
- Wójcik Zbigniew (2012), *Historia powszechna. Wiek XVI–XVII*, wyd. 12 uzupeł., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ziomek Jerzy (2008), *Renesans*, wyd. 11, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Paulina Michalska-Górecka

What happened to the *konfesyjonista*? History of the lexeme in Polish language

The history of the lexeme *konfesyjonista* shows that the word is a neologism that functioned in the literature of the sixteenth century in connection with religious documents/books, such as the Protestant confessions. Formally and semantically, it refers to *Confessio Augustana*, also to her Polish translations, and to the *Konfesja sandomierska*, as well as *konfesyja* as a kind of genre. In the Reformation and Counter-Reformation period, the word *konfesyja* was needed by the Protestants; the word *konfesyjonista* was derived from him by the Catholics for their needs. The lexeme had an offensive tone and referred to a confessional supporter as a supporter of the Reformation. Perhaps the oldest of his certifications comes from an anonymous text from 1561, the year in which two Polish translations of Augustana were announced. The demand for a *konfesyjonista* noun probably did not go beyond the 16th century, its notations come only from the 60s, 70s and 80s of this century.

KEYWORDS: lexis of Polish Reformation; Middle Polish; *konfesyjonista*; *konfesyja*.

dr Paulina Michalska-Górecka – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania naukowe: średniopolska leksyka religijna w świetle polemik, zróżnicowanie regionalne polszczyzny, procesy normalizacyjne.

